

УДК 811.161.2'276.6:005.1

НОМІНАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНТАКСИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

Краснопольська Н. Л.

У статті проаналізовано особливості термінів-словосполучень, які функціонують у менеджменті як самостійні термінологічні одиниці. Виокремлено найбільш типові структурні моделі, за якими утворено складені найменування. Висвітлено питання про оптимальну довжину терміна.

Ключові слова: українська термінологія менеджменту, терміни-словосполучення, структурна модель, оптимальна довжина терміна.

В статье анализируются термины-словосочетания, функционирующие в менеджменте как самостоятельные терминологические единицы. Определяются типичные структурные модели образования составных наименований. Освещается вопрос об оптимальной длине термина.

Ключевые слова: украинская терминология менеджмента, термины-словосочетания, структурная модель, оптимальная длина термина.

The article analyzes the features of phrasal terms, operating in terminology of management as independent units. The most common structural models are determined, according to which the composite formations are established. The question about the optimal length of the term is highlighted.

Key words: Ukrainian terminology of management, phrasal terms, structural model, the optimum length of the term.

Будь-яка термінологія не обмежується однослівними лексемами. Терміни-словосполучення – пізніший продукт терміносистем. За спостереженням В. П. Даниленко, “термінам-словосполученням віддається перевага тому, що вони здатні з найбільшою повнотою відбити необхідні характерні риси поняття, яке називається. Термінами-словосполученнями легше, ніж іншими словотворчими засобами (афіксальними, наприклад), передати належність класифікаційному ряду, основаному на родо-видовому співвідношенні понять” [3, с. 132]. Крім того, терміни-словосполучення “майже не зазнають шкідливого впливу омонімії і помітно менше синонімізуються, їм властива можливість гнучкої класифікації та систематизації за певними моделями” [12, с. 49]. Тому, як свідчать лінгвістичні дослідження, протягом останніх десятиліть спостерігаємо стійку тенденцію до зростання багатокomпонентних термінів.

Висвітленню питання теоретичних основ синтаксичної деривації в термінології присвячено праці В. М. Лейчика [9], А. С. Д'якова, Т. Р. Кияка, З. Б. Куделько [4], А. В. Крижанівської, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько [8], М. П. Годованої [3]. Помітне місце посіли праці, присвячені аналізу багатокomпонентних термінологічних одиниць у різних галузевих підсистемах економіки. Особливості термінів-словосполучень, які функціонують у ринковій економіці, розглянуто в праці Б. П. Михайлишина [12], О. В. Чуєшкова проаналізувала зазначений вище спосіб словотвору в економічній термінології [14], Д. П. Шапран опрацювала термінні словосполуки в терміносистемі маркетингу [16], О. Г. Чумак – у фінансово-бухгалтерській термінології [15].

Терміни-словосполучення термінології менеджменту ще не були об'єктом окремого дослідження. Актуальність розвідки зумовлена тим, що в ній вперше проаналізовано номінаційний потенціал синтаксичної деривації у формуванні української термінології менеджменту.

Мета статті – виявити закономірності формування багатокomпонентних термінів-словосполучень метамови менеджменту, окреслити найпоширеніші структурні моделі, визначити ступінь їх продуктивності.

Термін-словосполучення має властивості терміна-лексеми, з одного боку, та властивості терміна-словосполучення – з іншого. Як термін він

характеризується системністю, наявністю дефініції, тенденцією до моносемії в межах свого термінологічного поля. Як різновид словосполучення аналітичний термін є певною синтаксичною конструкцією, що складається з двох або більше слів на основі підрядного граматичного зв'язку [13, с. 193]. Терміни-словосполучення створюються за граматичними моделями вільних словосполучень, але характеризуються стійкістю та відсутністю можливості синтаксичних трансформацій, оскільки вони позначають тільки одне наукове поняття. Цей факт свідчить про те, що в термінах-словосполученнях форма поєднання слів використовується не для вираження взаємодії двох або кількох понять, а для точнішого відображення одного наукового поняття.

На думку Д.С. Лотте, за семантичною ознакою, тобто ступенем валентності компонентів, існує чотири типи термінів-словосполучень: 1) розкладні, коли дві частини терміна вживаються в прямому значенні; 2) умовно-розкладні, коли одна частина – термін, а інші – звичайні слова; 3) напіврозкладні, коли дві частини є термінами, проте одна з них вживається у видозміненому значенні; 4) нерозкладні терміни-словосполучення [10, с. 79–81].

До розкладних відносимо словосполучення, де кожен із компонентів – термін, що може вільно поєднуватися з іншими термінами всередині системи: *матрична організація, інтерактивний керівник, комерційний директор, операційна система, механістична структура, стратегічне планування, виробничий менеджмент, адміністративний менеджмент*.

Існування мікросистеми термінів-словосполучень із тим самим родовим поняттям і різними видовими теж є свідченням “вільності” таких термінологічних утворень: *функційна департаменталізація, продуктова департаменталізація, територіальна департаменталізація; штабні повноваження, лінійні повноваження, функціональні повноваження*.

Виокремлюємо ще один різновид розкладних термінів-словосполучень – відносно вільні утворення, де один із компонентів має нульову термінологічну валентність, тобто виражений загальноновживаною лексемою, а решта – здатні вступати в інші термінологічні словосполучення: *адміністративні навички, безперервна реорганізація, недоброчесна конкуренція, внутрішній бечмаркінг, управлінське рішення, технологічний поділ*. На відміну від термінів-однослівів, словосполучення виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки їхній можливості надавати додаткові уточнювальні галузеві характеристики загальноновживаним словам [2, с. 101].

Напіврозкладними термінами вважаємо терміносполуки, які утворились унаслідок уживання термінів інших галузей науки як структурних компонентів у термінах-словосполученнях менеджменту: *організаційний дарвінізм* – концепція, відповідно до якої організація для виживання повинна пристосовуватися до змін зовнішнього середовища (АМ, с. 34); *піраміда менеджменту* – схема, що ілюструє ієрархію відношень підпорядкування в організації (КРАМ, с. 236); *платіжна матриця* – статистичний метод прийняття рішень, який допомагає керівникові вибирати будь-яку із можливих альтернатив (КРАМ, с. 236).

Репрезентувати нерозкладні терміносполуки менеджменту можуть такі терміни: *критичний шлях, рухливість середовища, ланцюг команд, дерево рішень, портфель замовлень, “золоті комірки”, вхідні бар’єри, виноградна лоза*. Обидва компоненти цих термінів-словосполучень – загальноновживані лексеми й лише в поєднанні стають термінами. Значення таких словосполучень “не утворюється із суми значень їхніх компонентів, а базується на метафоричному осмисленні певних властивостей денотата” [11, с. 37].

Залежно від кількості компонентів і від характеру відношень між ними терміни-словосполучення можна поділити на два види: бінарні, або двохсловні, та багатослівні. На думку Т. А. Журавльової, саме двокомпонентні словосполучення є найпоширенішим типом словосполучень в індоевропейських мовах [5, с. 156].

За способами граматичного оформлення виокремлюємо такі групи бінарних термінів-словосполучень:

1. Модель **прикметник + іменник**, у якій:

а) обидва компоненти мають термінологічний характер: *стратегічне планування, виробнича структура, маркетингова стратегія, венчурні операції, виробничий менеджмент, аналогова модель, бюджетний контроль, економічний аналіз, каузальне моделювання, монополістична конкуренція*;

б) іменник є терміном, а прикметник – загальноновживаною лексемою: *безперервна реорганізація, недобросовісна конкуренція, багатонаціональна корпорація, внутрішня координація, людські ресурси, особистий коучинг*;

в) іменник – загальноновживане слово, а прикметник – термін: *організаційний розвиток, конкурентні переваги, корпоративна культура, організаційна культура, робоче місце, референтна влада, фінансова гнучкість, скалярний ланцюг, кризова ситуація*. Структурну основу таких словосполучень становлять іменники, а семантичне навантаження лягає на прикметник, переважно відносний.

Для синтаксичного термінотворення характерною є тенденція до семантико-парадигматичної регулярності, тобто до відображення родо-видових і великої кількості неродо-видових відношень [1, с. 6]. Наприклад: *глобальна стратегія, конкурентна стратегія, корпоративна стратегія, мультирегіональна стратегія, портфельна стратегія; директивне планування, індикативне планування, стратегічне планування*.

2. Модель **іменник + іменник** є досить продуктивною. Стрижневий компонент у таких термінах переважно виражений іменником у називному відмінку однини, рідше множини, а залежні слова – іменниками в родовому відмінку однини або множини: *рада директорів, єдність команди, баланс влади, аналіз беззбитковості, ефективність операцій, ієрархія управління, обсяг роботи, найм керівника*. У цій моделі трапляються лексеми термінологічного й загальноновживаного характеру.

Інколи в аналізованій моделі залежне слово виражене іменником в орудному відмінку однини або множини: *управління персоналом, управління компетенцією, управління відхиленнями*.

Крім вербальних засобів, компонентом аналітичних спеціальних найменувань можуть бути символи, що зумовлює утворення своєрідних “комбінованих символослів” [3, с.107]: *теорія X – “концепція менеджменту про пасивність і недобросовісність працівників, які потребують суворого керівництва” (ЭСБ, с. 377), теорія У – “концепція менеджменту про креативність та відповідальність працівників, які здатні до самоконтролю” (ЭСБ, с. 377), теорія Z – “концепція менеджменту про те, що від людини як основи будь-якої організації залежить успіх її функціонування” (ККМ, с. 321)*.

Достатньо широко представлені трикомпонентні терміни: *стійкий стан системи, метод реактивного реагування, аналіз виробничих операцій, процесуальна теорія інформації, основні виробничі фонди, конкурентний статус організації, процес проектування підприємства, життєвий цикл організації*.

Трикомпонентні терміни-словосполучення досить часто виникають як наслідок конкретизації та деталізації двокомпонентних термінів і мають такі структури: **прикметник + прикметник + іменник**: *функціональна організаційна структура, дивізійна організаційна структура, зовнішні організаційні комунікації, внутрішні організаційні комунікації, вхідна виробнича потужність, вихідна виробнича потужність*. Зрідка перший компонент термінів-словосполучень виражений формою пасивного дієприкметника: *закриті матеріальні системи, відкриті матеріальні системи*; **прикметник + іменник + іменник**: *загальні функції менеджменту, конкретні функції менеджменту, абсолютна ефективність управління, порівняльна ефективність управління, економічна ефективність менеджменту, організаційна ефективність менеджменту, соціальна ефективність менеджменту, авторитарний стиль управління, демократичний стиль управління, комбінований стиль управління*.

Непродуктивним типом термінів-словосполучень є модель **іменник + прикметник + іменник**: *аналіз виробничих операцій, середовище прямої дії, метод реактивного реагування, прийняття управлінських рішень, оптимізація управлінських рішень* та модель **іменник + іменник + іменник**: *підвищення*

кваліфікації кадрів, предмет вивчення менеджменту, суб'єкт вивчення менеджменту, результативність системи менеджменту.

Погоджуючись зі спостереженнями Т. Г. Кравченко, економічні терміни-словосполучення, до яких належать і терміни менеджменту, структурно нічим не відрізняються від складених термінів інших терміносистем, хоч і мають свою специфіку. “На периферії економічної терміносистеми окреслюється продуктивний спосіб формування складених термінів, який є перехідною формою від трикомпонентних до двокомпонентних, проте його перший компонент – прикметник складається з двох, а інколи й більше основ” [7, с. 34], напр.: *адміністративно-управлінський персонал, програмно-цільове управління, постачальницько-збутовий менеджмент, глобально-корпоративний менеджмент, виробничо-господарська діяльність, середньорічна потужність.*

Пристаємо до думки Б. М. Михайлишина про те, що кількісно найоптимальнішими є дво-трикомпонентні терміни-словосполучення, оскільки “у них найменш помітні суперечності між такими вимогами до терміна, як короткість і точність” [12, с. 49].

Виокремлюємо й багаточленні конструкції, “які передають складну внутрішню співвіднесеність у колі наукових понять, їхню багатоаспектність і постійну філіацію” [11, с. 35]: *канонічна форма функціональної матриці управління, рівень технічної озброєності управлінської праці, ключова компетентність стратегії корпорації, кількісна та якісна визначеність управлінських рішень, концепція ефективності управління на основі досягнення балансу інтересів, концепція послідовно-циклічного характеру процесу мотивації та прийняття рішень.* Наявність багатослівних терміноодиниць актуалізує питання про оптимальну довжину терміна. Як відзначає В. П. Даниленко, терміни-словосполучення з великою кількістю складників не можна розцінювати як нормальне явище, як типові терміни [3, с. 133]. “Складене найменування не повинно виходити за межі непередикативного сполучення слів, оскільки предикативні сполучення не виконують номінативної функції” [11, с. 35]. На думку В. М. Лейчика, довжина терміна повинна відповідати його завданню позначати поняття і виділяти його з ряду подібних, тобто бути оптимальною і забезпечувати легкість його запам'ятовування та широкого застосування [9, с. 67]. Ми повністю погоджуємось із твердженням Л. Д. Малевич про те, що оптимальною є така довжина термінів, “яка дає змогу достатньо точно передавати основні ознаки спеціального поняття” [11, с. 35].

Засвідчуємо поодинокі складені терміни з компонентом-дієприкметниковим зворотом: *керівник, зосереджений на людині; керівник, зосереджений на праці; влада, заснована на примусі; влада, заснована на винагороді; орієнтована на споживачів організація; мета, виражена в якісних показниках; мета, виражена в кількісних показниках.* “Дієприкметникові звороти нетипові для термінів, бо містять напівпредикативність” [6, с. 58].

Можна зробити висновок, що спосіб номінації спеціальних понять менеджменту засобами синтаксичного словотворення належить до одного з найпродуктивніших. Створювані словосполучення характеризуються високою інформативністю, чіткою термінологічністю. Найхарактернішими для терміносистеми менеджменту є дво-трикомпонентні терміни-словосполучення. Особливістю аналізованої терміносистеми є наявність складених термінів із компонентом-дієприкметниковим зворотом та термінів-словосполучень, утворених за моделлю іменник + символ. Перспективним напрямом представляється дослідження номінаційного потенціалу морфологічної деривації у формуванні української термінології менеджменту.

Література

1. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. В. Волкова; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 18 с.
2. Годована М. П. Словосполучення як джерело поповнення української термінології / М. П. Годована // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 101–103.

3. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания : уч. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 46 с.
4. Д'яков А. С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім "KM Academia", 2000. – 218 с.
5. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации: моногр. / Т. А. Журавлева. – Донецк : "Донбасс", 1998. – 253 с.
6. Кочан І. М. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології : навч. посіб. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.
7. Кравченко Т. П. Формування терміносистеми економіки АПК : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. П. Кравченко; Миколаївський держ. аграрний ун-т. – Миколаїв, 2006. – 215 с.
8. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.; ред. А. В. Крижанівська. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
9. Лейчик В. М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1981. – № 2. – С. 63–73.
10. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : АН СРСР, 1961. – 158 с.
11. Малевич Л. Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації / Л. Д. Малевич // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 35–38.
12. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 48–50.
13. Місник Н. В. Аналітичні терміни у складі термінології клінічної медицини / Н. В. Місник // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 193–194.
14. Чуешкова О. В. Про поняття оптимальної довжини терміна (на матеріалі економічної термінології) / О. В. Чуешкова // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології", 2008. – № 620. – С. 95–99.
15. Чумак О. Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Г. Чумак // Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 21 с.
16. Шапран Д. П. Багатокомпонентні терміни в сучасній українській маркетинговій термінології: нормалізаційний аспект / Д. П. Шапран // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 110–112.

Список умовних скорочень

- АМ – Азбука менеджменту : Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. – [Б. м.] : [Б. в.], 1993. – 68 с.
- ККМ – Кожушко Л. Ф. Менеджмент : навч. посіб. / Л. Ф. Кожушко, Т. О. Кузнецова. – Рівне : НУВГП, 2010. – 346 с.
- КРАМ – Крамаренко В. І. Менеджмент : навч. посіб. / В. І. Крамаренко. – К. : ЦУЛ, 2000. – 248 с.
- ЭСБ – Энциклопедический словарь бизнесмена : Менеджмент, маркетинг, информатика / Под ред. М. И. Молдованова. – К. : Техніка, 1993. – 856 с.